

LBRIS

We know
books

LEWIS BASTON

O ISTORIE A EUROPEI VĂZUTĂ DE LA HOTARELE SALE

**FRONTIERE CARE NE DESPART
ȘI NE DEFINESC CONTINENTUL**

Traducere din limba engleză de
COSMIN NEDELCU

LITERA
București

Cuprins

<i>Introducere</i>	9
<i>Denumiri geografice</i>	20

PARTEA ÎNTÂI. VESTUL

1. Acolo unde era punctul de control (Irlanda/Regatul Unit)	25
2. Veghea de pe Rin (Franța/Germania)	43
3. Uniți de granițe (Țările de Jos/Belgia)	63
4. Elveția și vecinii ei (Italia, Franța, Germania, Austria)	79

PARTEA A DOUA. NORDUL

5. Imperii nesățioase (Lituania, Rusia, Polonia)	95
6. Ieșire, urmărit de un urs (Finlanda, Estonia, Rusia)	101
7. Ținutul chihlimbarului (Germania, Rusia, Polonia)	111
8. De la Stettin, la Marea Baltică (Germania, Polonia)	131
9. Romantismul misterios al Sileziei Inferioare (Polonia, Germania)	159

PARTEA A TREIA. CENTRUL

10. Inima Europei	177
11. Statul succesor (Cehia, Slovacia, Germania, Austria)	183
12. Câmpul pașnic de luptă (Austria/Ungaria)	207
13. De cealaltă parte a porții (Slovacia, Austria, Ungaria, Cehia)	217
14. Complexul Trianonului: Ungaria și vecinii ei (Slovacia, România, Ucraina, Serbia, Croația)	229

15. Unde mi-e casa? (Ucraina/Rusia)	253
16. Drumul ales (Ucraina/Polonia)	263
17. „Am venit de nicăieri“ (Ucraina/Slovacia/Ungaria)	279
18. Capitala secretă a Europei (Ucraina/România)	299
<i>Mulțumiri</i>	315
<i>Credite fotografice</i>	319
<i>Note</i>	321
<i>Indice</i>	327

O carte despre frontiere schimbătoare este sortită să menționeze locuri care au denumiri în mai multe limbi, iar acest lucru va provoca controverse. Abordarea mea generală a fost aceea de a utiliza nume englezești în cazurile în care acestea sunt familiare – ar fi pretențios să mă refer tot timpul la „Praha“ și la „Warszawa“ într-un text în limba engleză. Dar există numeroase locuri care nu se pretează la un asemenea tratament, iar în aceste cazuri am încercat să folosesc denumirea cea mai potrivită pentru momentul și contextul respectiv – astfel, orașul pe care acum îl cunoaștem drept L'viv/Liov în Ucraina este Lwów în perioada interbelică și când discutăm despre comunitatea poloneză și Lemberg în contextul Imperiului Habsburgic.

Există cel puțin nouă sisteme diferite de semne diacritice care sunt folosite în locurile discutate în această carte, ceea ce reprezintă o provocare chiar și pentru cel mai bine intenționați scriitori și redactori. De asemenea, există două alfabete; am utilizat transliterări ale denumirilor și cuvintelor ucrainene și rusești în ceea ce ar trebui să fie o formă familiară și accesibilă.

Partea întâi

Germană	Franceză	Neerlandeză
Elsass-Lothringen	Alsace-Lorraine sau Alsace-Moselle	
Diedenhofen	Thionville	
	Louvain	Leuven
Lüttich	Liège	Luik
Mainz	Mayence	
Mühlhausen	Mulhouse	
Saarbrücken	Sarrebrouck	
Strassburg	Strasbourg	

Partea a doua

Germană	Poloneză	Lituaniană	Idiș	Rusă
Danzig	Gdańsk			
Goldap	Goldap			

Hirschberg	Jelenia Góra			
Königsberg	Królewiec	Karaliaučius		Kaliningrad
Küstrin	Kostrzyn			
Mohrungen	Morağ			
Nimmersatt		Nemirseta		
Posen	Poznań			
Swinemünde	Świnoujście			
Stettin	Szczecin			
	Wilno	Vilnius	Vilna	
Waldenburg	Wałbrzych			
Breslau	Wrocław			
Frankenstein	Ząbkowice Śląskie			

Partea a treia

Germană	Cehă	Slovacă	Sârbă	Română	Maghiară
Pressburg		Bratislava			Pozsony
		Čachtice			Csejthe
Eger	Cheb				
Komotau	Chomutov				
		Košice		Caşovia	Kassa
Karlsbad	Karlovy Vary				
Erzgebirge	Krušnohory				
Brüx	Most				
Grosswardein				Oradea	Nagyvárad
Ödenburg					Sopron
			Subotica		Szabadka
				Timișoara	Temesvar
Aussig	Ústí nad Labem				

Partea a patra

Germană	Poloneză	Ucraineană	Română	Maghiară
Czernowitz		Chernivtsi	Cernăuți	
		Khust	Hust	Huszt
Lemberg	Lwów	L'viv	Liov	
			Sighetu Marmatei	Maramaros Sziget
		Uzhhorod		Ungvár
	Żółkiew	Zhovkva		

ACOLO UNDE ERA PUNCTUL DE CONTROL

(Irlanda/Regatul Unit)

Pe o mare parte din frontiera terestră a Regatului Unit cu Irlanda, atmosfera e oarecum mohorâtă. Granițele internaționale trec adesea printre dealuri, de-a lungul unor râuri singuratice sau prin pârloage pustii, iar peisajul frontalier din Irlanda posedă toate aceste trăsături dezolante. Granițele sunt spații neglijate, pe care nici unul dintre guvernele de o parte sau cealaltă a liniei imaginare nu pun preț; nu sunt iubite nici măcar la fel de mult ca orașelul de frontieră, acea zonă intermediară ciudată, dar adesea profitabilă, în care se întâlnesc oameni și culturi. Chiar dacă este posibil ca peisajele de la hotarul irlandez să aducă aminte de alte granițe din Europa, istoria acestei linii întortocheate face parte dintr-o categorie aparte. În timpul Conflictului lui Nord-Irlandez dintre 1969 și 1998, cunoscut ca „The Troubles“, frontiera a fost o rană septică, unde violența și frica se prelingeau printre șirurile de garduri vii.

Istoria tragică a graniței irlandeze este indisolubil legată de absurditatea ei. De exemplu, dacă te afli în orașul irlandez Monaghan și vrei să mergi cu automobilul la Cavan – un oraș din comitatul vecin, aflat la sud-vest, pe șoseaua N54, chiar după orașelul Clones –, se petrece o bizarerie. Vopseaua de pe șosea se albește, indicatoarele încep să fie în mile pe oră și dintr-odată ești pe A3. Nu durează mult: pe această scurtă bucată de drum, automobilistul traversează o frontieră internațională de patru ori în aproximativ șase sau șapte kilometri, la final ajungând înapoi la sud de graniță. Cu toate acestea, atribuirea unui punct cardinal graniței în acest loc este înșelătoare, căci ea șerpuiește nebunește în jurul a ceea ce geografi numesc „Drummully Polyp“ – Irlanda având un surplus de toponime, i se mai zice și „Coleman’s Island“ și „Connons“. Este o buclă din comitatul Monaghan care pătrunde în comitatul Fermanagh, conectată cu restul comitatului prin doar câteva zeci de metri lipsiți de poduri, străbătuți de râul Finn. Forma ei este atât de neregulată, încât creează de asemenea o exclavă de facto a comitatului Fermanagh,

accesibilă doar din Monaghan. „Polipul“ este una dintre numeroasele anomalii de pe o linie de frontieră care a fost creată în pripă în anii 1920, lucru pentru care mulți s-au căit de atunci.

Granița irlandeză se întinde de la Carlingford Lough, în sud-est, până la Lough Foyle, în nord-vest. Are aproximativ 480 de kilometri lungime, imprecizia numărului reflectând natura irațională, fractalică a frontierei, care, asemenea unei linii de coastă, când ne uităm mai atent la detalii, are mai multe margini zimțate și colțuri neregulate. Cea mai mare parte a ținutului prin care trece este, asemenea împrejurimilor „Polipului“, teren agricol, ceea ce înseamnă că există o rețea de cărări, de poteci și de câmpuri care străbat granița. În 2018, când guvernele irlandez și cel nord-irlandez s-au apucat să cartografieze numărul de treceri, au căzut de acord asupra unui număr de 208, mai mare decât numărul total de treceri dintre UE și vecinii săi de la est (137).¹ E chiar posibil să existe mai multe; scriitorul și cartograful Garrett Carr, care a parcurs linia de demarcație în 2016, a descoperit 71 de treceri neoficiale care nu apăreau pe nici o hartă. Granița irlandeză este mai degrabă o fractură încălțită decât o separare clară.

Frontiera irlandeză n-a avut rădăcini istorice adânci și nici nu a reflectat dorințele populației locale, fiind trasată fără să se țină cont nici de economie, nici de transport și nici de hidrologie. Această neglijență a făcut ca Irlanda să fie în contratimp cu granițele desenate în aceeași epocă în Europa continentală, unde experții de la Conferința de Pace de la Paris au acordat atenție frontierelor adecvate ale națiunilor mici, lucrurilor de care aveau nevoie pentru a funcționa din punct de vedere economic și protecției minorităților de pe fiecare parte a granițelor.

Legea Uniunii din 1800 a abolit parlamentul irlandez și a încorporat Irlanda în Regatul Unit, cu 100 de parlamentari în Camera Comunelor. Teoretic, Irlanda făcea parte din teritoriul metropolitan, însă lucrul acesta, asemenea statutului similar al Algeriei în Franța sau al Posenului (Wielkopolska) în Germania, a fost uitat de guverne când a fost convenabil să fie tratată diferit; suferința Irlandei din timpul foametei din anii 1840 este unică în istoria demografică modernă a Europei. Structura proprietății funciare a fost detestată cu obidă de majoritatea populației, fiind produsul exproprierilor din trecut.

Irlanda era majoritar catolică, dar cu o minoritate protestantă de aproximativ 23% (în 1881), care cuprindea mai multe categorii diferite, de la „coloniștii“ care colonizaseră pământurile din epoca Tudorilor la meșteșugarii din Dublin și la clasa muncitoare industrială din jurul

orașului Belfast. În Irlanda, naționalitatea nu a fost asociată direct cu religia – de pildă, Wolfe Tone, care i-a condus pe United Irishmen (Irlandezii Uniți) în 1798, era protestant –, însă chestiunile pământului, religiei și națiunii au început să fie din ce în ce mai legate între ele de-a lungul secolului al XIX-lea. Pe măsură ce dreptul de vot a fost extins în Regatul Unit, solicitările majorității irlandeze s-au oglindit în dezvoltarea unui partid prodescentralizare numit „Home Rule” (autonomie legislativă) după 1874, în tulburările politice și sociale din regiune și, în 1885–1886, în ralierea lui Gladstone, liderul liberal britanic, la cauza Home Rule. În acea etapă, opoziția față de Home Rule se baza pe argumente care vizau întreaga Irlandă, dar la a treia tentativă a mișcării, din 1912–1914, contraargumentele au început să se axeze din ce în ce mai mult pe interesele majorității unioniste protestante locale din nord-estul Irlandei și din jurul orașului Belfast. „Conflictul din Ulster” – bazat pe criterii naționale și pe diferitele interese ale regiunilor industriale și agricole – a anticipat alte dispute naționale din Europa post-1918, îndeosebi luptele de la granița germano-poloneză, din Silezia Superioară.

Odată ce ideea împărțirii Irlandei a prins contur în 1914, una dintre întrebările inevitabile a fost unde să fie trasată granița dintre cele două entități. Irlanda avea patru provincii istorice, cea mai nordică fiind Ulster, compusă din nouă comitate. În ansamblul său însă, în Ulster nu exista decât o majoritate unionistă fragilă, astfel că, deși era cea mai mare entitate care ar fi fost compatibilă cu o majoritate în favoarea legăturii cu Marea Britanie, acea majoritate ar fi fost vulnerabilă în fața tendințelor demografice. Trei dintre comitate – Monaghan, Cavan și Donegal – aveau majorități naționaliste largi, iar unioniștii nordici se pregătiseră încă din 1914 să le țină departe de entitatea lor politică, în interesul unei majorități de 65/35 în locul uneia de 55/45. Comitatele Fermanagh și Tyrone, precum și orașul Londonderry, aveau mici majorități naționaliste, dar, chiar și așa, au fost revendicate cu succes de unioniștii nordici. În mod ciudat, numeroși protestanți din Fermanagh își aveau originile în rândurile „Border Reivers” (tâlhari de frontieră), care își duseseră traiul la hotarul dintre Anglia și Scoția, fără să fie însă loiali nici uneia dintre ele. Reivers au fost temuți pentru banditismul și violența lor până la Unirea Coroanelor Angliei și Scoției din 1603, când au fost pacificați și strămuțați în vestul Ulsterului.²

Într-o tentativă eșuată de a rezolva problema pe vechea bază a Home Rule, guvernul britanic a adoptat în 1920 Legea guvernării Irlandei, care stipula existența unor parlamente pentru Irlanda de Nord și Irlanda de

Sud în cadrul Imperiului Britanic. Entitatea Irlandei de Nord, formată din șase comitate, a produs o majoritate unionistă la primele alegeri din mai 1921 și a preluat rapid puterea efectivă politică și polițienească, în vreme ce Irlanda de Sud n-a funcționat niciodată – cu excepția a patru membri, toți cei aleși la primele alegeri din mai 1921 considerau că sunt în slujba unui Dăil irlandez independent. Granița a luat ființă ca o frontieră supusă unor revizuri ulterioare între două entități instituite de guvernul Regatului Unit, una dintre ele fiind o ficțiune juridică.* N-a fost limpede nici în 1914, nici în 1920–1921 că avea să fie o frontieră internațională permanentă. Se presupunea că Irlanda de Nord era exclusă doar temporar din Home Rule, iar Home Rule nu însemna că Irlanda va părăsi Regatul Unit. Soluția din 1922, cu Irlanda de Nord plasată sub auspiciile Home Rule în Regatul Unit și cu Statul Liber devenind de facto independent, era mult mai radicală decât se preconizase în 1914.

Prin urmare, viața cu o graniță defectuoasă ar fi trebuit să fie o situație temporară, chiar și după ce, în decembrie 1921, a fost semnat Tratatul anglo-irlandez. Acesta a inclus o revizuire a graniței într-o Comisie pentru Frontieră reprezentând Statul Liber și Irlanda de Nord, cu un președinte neutru. Guvernul britanic transmisese ceea ce, cu un exces de bunăvoință, pot fi numite semnale contradictorii – Statul Liber sperase la modificări semnificative, precum transferul Fermanagh și Tyrone, în vreme ce Unioniștilor li s-a spus că vor apărea ajustări pentru redistribuirea câtorva sate și pentru înlăturarea anomaliilor, ceea ce s-a numit „rectificare“ în Europa continentală în tratatele de la Paris.

Unioniștii din nord se răzgândiseră deja în privința revizuirii graniței și au refuzat să numească un membru al comisiei (guvernul britanic a impus unul în 1924), iar președintele, Richard Feetham, un judecător sud-african, s-a arătat în favoarea ideii Unioniștilor despre ceea ce ar trebui să facă comisia. Statul Liber a depus mari eforturi pentru a veni cu o reprezentare în fața comisiei, dar propunerea rezultată a fost teribil de dezamăgitoare. Nu doar că a recomandat doar rectificări mărunte – cea mai consistentă constând în transferul Crossmaglen și a împrejurimilor sale către Sud –, dar a sugerat și cedarea unor teritorii ale Statului Liber către Nord. Pentru cei din Statul Liber, ideea predării către britanici

* Conform Tratatului anglo-irlandez din 1921, întreaga Irlandă urma să devină Stat Liber, iar Parlamentul existent al Irlandei de Nord a primit dreptul pentru teritoriul celor șase comitate de a se separa de Statul Liber, drept pe care, după cum toată lumea se aștepta, și l-a exercitat la o zi după transferul puterii juridice a Regatului Unit către guvernul provizoriu al Irlandei.

a oricărei bucăți de pământ irlandez „eliberat“ era exclusă categoric din discuție, iar revizuirea granițelor nu ar fi rezolvat problema centrală, adică împărțirea propriu-zisă – poate că ei considerau că viitoarea unire ar fi fost mai simplu de îndeplinit dacă Nordul ar fi fost doar o mică enclavă protestantă din nord-est. Guvernul irlandez și cel britanic au căzut de acord să desființeze comisia și să nu țină cont de raportul acesteia, iar în schimb Statul Liber să nu mai dețină o parte din datoria guvernamentală a Marii Britanii. Cele două tabere au dat uitării granița și fiecare și-a văzut mai departe de drumul ei.

O caracteristică neobișnuită a graniței irlandeze a fost impactul limitat pe care l-a avut asupra migrației. În Europa continentală au existat mari mișcări de populație în regiunile care și-au schimbat proprietarul după Primul Război Mondial, chiar și în lipsa violentelor purificări etnice de tipul celor care se petreceau deja de un veac în sud-estul Europei în momentul prăbușirii Imperiului Otoman. Peste o jumătate de milion de germani au părăsit Pomerania și regiunea Posen în 1919–1921; până în 1926, 85% din populația urbană germană și 55% din cea rurală plecase.³ Populația maghiară a fost mai înclinată să rămână acolo unde se găsea, dar datele demografice ale Slovaciei, de pildă, s-au modificat puțin în fiecare an, îndeosebi în orașe. Profesioniștii și oamenii de afaceri erau mai capabili să-și facă bagajele și să se mute „înapoi“ în interiorul noilor granițe ale țărilor lor decât fermierii, care erau legați de pământ. Populațiile rurale aveau de ales între a rezista ca minoritate în noua țară sau a primi compensațiile meschine disponibile și a pleca pentru a începe o viață nouă (un lucru căruia închiderea frontierei SUA nu i-a fost de ajutor).

În Irlanda, foarte puțini catolici au părăsit Nordul din rațiuni naționaliste, în vreme ce populația protestantă din Sud s-a diminuat. Marii proprietari de pământuri, care oricum își trăiau viața pe jumătate la Londra și pe jumătate pe moșia irlandeză, puteau să vândă sau să renunțe la niște terenuri care deveniseră din ce în ce mai puțin profitabile. Profesioniștii puteau să se mute, însă un număr semnificativ din jurul Dublinului au decis să n-o facă și s-au împăcat cu inevitabilul lor statut minoritar într-o epocă a democrației și naționalismului. Trăind într-o societate predominant catolică, s-a produs o asimilare treptată prin căsătorie. Cu excepția graniței și a zonei din preajma Dublinului, minoritatea protestantă era foarte mică chiar și în 1911; acel 5–10% din populație pe care nici măcar cel mai ambițios polonez nu și-ar fi bătut capul să-l revendice dacă s-ar fi găsit la începutul anilor 1920 în Ucraina. Micile comunități de agricultori de la graniță au rămas pe pământurile lor; Statul